محمد علي ابڙو

شيخ اياز جي هائيڪن جو جائزو

Analysis of Sheikh Ayaz's Haiku

Abstract

Haiku is a famous genre of Japanese Poetry. Evolution of haiku in Sindhi Poetry occurred via English literature. First Sindhi poet of haiku was Narain Shiyam. He wrote haiku on script writing and local environment under the title "Tasaweeroon" (pictures). Sheikh Ayaz was the first poet who got fame in haiku by writing a complete book on it, titled as "Pan Chann Pujjana" (Subsequently falling leaves).

Sheikh Ayaz is the only poet who has perfected every single subject in modern Sindhi poetry and has uttered the words in greater numbers; Sheikh Ayaz is the only poet of modern Sindhi poetry whose haiku is most commonly found. In his haiku, many topics are described with their common prerequisites, nature landscape and the local landscape. In the meantime, he brought new invocations, new trends and new styles in modern Sindhi poetry through haiku. Sheikh Ayaz invented "Te_Sitto" (triplet) by expanding haiku's rise. In which political, social, love, and cultural themes are found.

جديد سنڌي شاعريءَ ۾ هائيڪو نارايڻ شيام جي ذريعي آيو ۽ پنهنجي نرالپ سان سنڌي ادب جي سونهن بڻجڻ لڳو، پر جڏهن هن نئين صنف پير کوڙڻ شروع ڪيا تہ تنقيد جي ورِ چڙهي وئي. اوائل ۾ شيخ اياز هائيڪو تي چٽي تنقيد ڪئي. سندس خيالن مطابق هائيڪو سنڌي شاعريءَ جي سڀاءُ سان ٺهڪي نہ ٿو بيهي. شيخ اياز 'روح رهاڻ' جي ايڊيٽر حميد سنڌيءَ ڏانهن هڪ خط ۾ هائيڪو تي تنقيد ڪندي لکيو تہ:

> "...سنڌي هائيڪو جي باري ۾ منهنجو رايو آهي تہ اهو سنڌي شاعريءَ جي سَڀاوَ سان ٺهڪي نٿو اچي. پيارا هي پُسيءَ ۽ پيرونءَ جو ديس آهي ۽ ان ۾ 'چيريءَ' جي گل جي اهميت فقط وقتي ۽ تجرباتي آهي. سياست

بين الوقوامي تي سگهندي آهي، شاعري فقط قومي هوندي آهي...

(اياز، 1991ع، ص 15)

ان خط ۾ اياز وڌيڪ لکي ٿو ته:

”هائيڪو فطرت جي شاعري آهي، ۽ مون کي فطرت جي شاعريءَ جي اهميت کان انڪار نه آهي، پر جي ڪوئي وچ سير ۾ غوطا کائيندي، ترندڙ هَنس جي ڳچيءَ تي گهٽو ڏيان ڏيندو ته هن جو ٻڏڻ اوَس آهي.

....سنڌي هائيڪو جي فارم، بيت جي هيئت سان هٽ چراند چڱي نه ٿي لڳي...جپاني تي هرکي، اسان کي پنهنجو نڪُ بينو ته نه ڪرڻو آهي! ...جپاني هائيڪوءَ جو فني حسن دائميءَ ۽ عارضيءَ جي ٽڪراوَ ۾ آهي، جو اڃا سنڌي هائيڪوءَ ۾ پيدا نه ڪيو ويو آهي. ان ڪري سنڌي هائيڪو فقط مور جو کنڀ آهي، جنهن اسان جي بيت جي چال بگاڙي وڌي آهي.

...ادا، مون کي ڪاوڙ سنڌي هائيڪو تي آهي، جنهن بيت کي ڏيڍ ٽنگ ڏني آهي، باقي ايئن نه آهي ته مون کي جپاني هائيڪو نه وڻندو آهي.“ (اياز، 1991ع، ص 22)

شيخ اياز جي سنڌي هائيڪو مٿان ايتري فڪري تنقيد سا به مدافعتي (نه ڪا جارحاڻي)، تنهن جديد سنڌي شاعريءَ ۾ جڻ ماٺار آڻي ڇڏي. هائيڪو لکجڻ گهٽجي ويو. هائيڪو جي اهڙي صورتحال اڃي بچي، جو اها صنف جديد سنڌي شاعريءَ مان جڻ ته خارج ٿيڻ تي پهتي، پر اوچتو شيخ اياز هائيڪن تي مشتمل هڪ مڪمل ڪتاب ’پن ڇڻ پڄاڻان‘ لکي پيش ڪيو. تنهن کان پوءِ جڻ هائيڪو ۾ روح پئجي ويو. هو ٻيهر زنده ٿي ويو. اِها هڪ مڃيل ڳالهه آهي ته، جڏهن ڪو وڏو اديب يا شاعر ڪنهن گهاڙيٽي تي مڪمل ڪتاب لکي پيش ڪندو آهي ته اهو هميشه جي لاءِ زنده بڻجي ويندو آهي. جنهن جو وڏو ۽ مشهور مثال هائيڪو آهي. جيڪو جديد سنڌي شاعريءَ ۾ اوج ماڻي چڪو آهي.

مٿيين تنقيد واري خط کان اڳ ڪتاب’جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاپڙي‘ ۾ شيخ اياز هائيڪو جي موضوع، مواد، مزاج ۽ ان جي خاص پهلوئن تي، جپان جي اهم شاعرن ۽ مضمون نگارن جا رايا ڏيئي تمام بهترين خط لکيو هيو. جنهن سان شروعات

۾ جپاني هائيڪو صنف سنڌي ادب ۾ املتاس تي ويٺل ڪوئل جيان لڳي رهي هئي. سندس گونج ۽ منظرنگاريءَ پڙهندڙن جو من موهيو پئي. وري ٻيهر گونجڻ شروع ڪيائين، جو ته ’پن ڇڻ پڇاڻان‘ شيخ اياز جي هڪ اهڙي تخليق آهي. جنهن هائيڪو کي هميشه لاءِ سنڌيءَ جي روايت بڻائي ڇڏيو آهي.

شيخ اياز جا هائيڪو سندس ڪتاب ’پن ڇڻ پڇاڻان‘ کان علاوه ’واٽون ڦلن ڇانئيون‘ (1985ع) ’رڻ تي رم جهم‘ (1986ع)، مخزنن وغيره ۾ به ملن ٿا. سندس هائيڪن ۽ ٽه سٽن جو ٻيو مڪمل مجموعو ’مينهن ڪٽيون‘ آهي. ’سوجهرو‘ مئگزين جي 12هين شماري ۾ اياز جي هن هائيڪن واري مجموعي تي بشير منگيءَ جو ’ادبي بحث ۽ تنقيد‘ جي عنوان سان ايياس ڇپيل آهي. ان تي ڊاڪٽر اسحاق سميجي پنهنجي لکيل تنقيدي ڪتاب ’شاعريءَ سان دشمني‘ ۾ تنقيد ڪندي، شيخ اياز جي، ان اصلي روح کي جيڪو سندس هائيڪن ۾ سمايل آهي، مثالن سان گڏ تمام بهترين نموني ظاهر ڪندي لکيو آهي ته:

> ’مينهن ڪٽيون‘ ۾ ايترا ته حسين، دلڪش، پر اثر ۽ معنوي نزاڪت سان ٽمٽار هائيڪا ۽ ٽه سٽا شامل آهن، جو انهن تي متاچري نگاهه وجهي گذري ويندڙ تي شڪ ڪري سگهجي ٿو، ته منجهس شاعريءَ مان لذت ۽ حظ ماڻڻ واري حس آهي ئي ڪونه. ڇاڪاڻ ته اهي هائيڪا ۽ ٽه سٽا نه فقط پنهنجي موضوع، شعري خوبين، محاڪاتي پسمنظر، عڪسن، معنوي حسن ۽ وڻندڙ ٻوليءَ سبب دل ڇڪيندڙ آهن، پر انهن ۾ وزن، لفظن جي ترتيب، گهاڙيٽي ۽ قافئي جي لحاظ کان ڪيل تجربا پڻ اياز جي غير معمولي تخليقي صلاحيتن جي ساک ڀرين ٿا، اياز ڪوئي نوخيز، سيڪڙات ۽ نوجوان شاعر نه هو، جنهن جي ڪيل تجربن کي به اهو چئي شاعريءَ جي سرحدن مان ٻاهر ڪيڍي ڇڏيون، ته اهي مروج فارم ۾ نه آهن“ (سميجو، 2005ع، ص 104)

اسحاق سميجي جي مٿين راءِ نه صرف ’مينهن ڪٽيون‘ ۾ آيل هائيڪن لاءِ شمار ڪرڻ جهڙي آهي، بلڪه شيخ اياز جي هائيڪن لاءِ تمام بهترين، ڪارائتي ۽ ڇنڊڇاڻيل راءِ آهي. جنهن سان شيخ اياز جي هائيڪن جو جڙ نرالو روپ نروار ٿئي ٿو.

شيخ اياز جا هائيڪو چوڏهينءَ جي چانڊاڻ جيان منظر پيش ڪري رهيا آهن.

هر هڪ عڪس مصوريءَ جي ڏيک وانگر چٽو بينو آهي. هائيڪو پڙهڻ کان پوءِ ايئن محسوس ٿيندو، ڄڻ پڙهندڙ آڏو اهو منظر گذريو هجي، جڏهن ته اهو منظر صرف هائيڪو ذريعي ئي معلوم ٿيندو آهي. ڪي ته ڏنل وائنل منظرن تي اهڙا هائيڪو به آهن جيڪي پڙهندي ئي من موهي وجهن ٿا.

شيخ اياز پنهنجي هائيڪن کي 'تہ ستا' لکيو آهي، جيڪي هيئتي توڙي موضوع جي لحاظ کان منفرد آهن. اهو نج مقامي گهاڙيتو سڏجي ٿو. شيخ اياز جي هائيڪن تي ادب جي سڄاڻ محقق حميد سبزوئيءَ 'شيخ اياز جو هائيڪو: هڪ اڀياس' جي عنوان سان ايم اي، فائنل جو مونوگراف لکيو آهي. ان ۾ شيخ اياز جي تہ ستي بابت لکي ٿو تہ:

"اياز پنهنجي هائيڪو کي تہ ستي، جو نيٺ سنڌي نانءُ ڏئي ٿو، توڙي جو سندس، تہ_ستن جو وزن ساڳيو جپاني هائيڪو آهي پر ان ۾ روح سنڌي شاعريءَ جو ۽ خوشبو هن ديس جي مٽيءَ جي آهي. اهو ائين آهي ڄڻ تہ جپاني مڏ، سنڌي مٽيءَ جي وٽي ۾ پيل آهي".
(سبزوئي، 2000ع، ص 37)

شيخ اياز جنهن هائيڪو کي نيٺ سنڌي 'تہ ستو' نالو ڏنو، ان تي هائيڪو جي منظر نگاري سان گڏ مقامي رنگ چڙهيل آهي، پر ڪٿي ڪٿي شيخ اياز جا 'تہ ستا' هائيڪو جي موضوع کان هٽي بيهن ٿا. انهن ۾ اندر جو ڪيفيتون، وارداتون منظر ۽ فطرت کان گهڻو دور دور نظر اچن ٿيون. جڏهن تہ ٻين ڪيترن شاعرن جيڪي بہ 'تہ ستا' لکيا آهن، اهي هائيڪو نہ بلڪہ هائيڪو جي نالي ۾ نوان تجربا آهن، جيڪي هائيڪو ۾ شمار ڪرڻ جهڙا ناهن.

شيخ اياز هائيڪو ۾ هڪ نواڻ ۽ جدت پيدا ڪئي آهي. هائيڪن ۾ ڪافي نوان تجربا بہ ڪيا آهن. ڪيترائي هائيڪو عشقيہ داستانن تي پڻ لکيل آهن. سندس هائيڪن ۾ ٻولي رسيلي ۽ نج سنڌي آهي. شيخ اياز جو مطالعو ۽ مشاهدو وسيع آهي، تنهنڪري هائيڪن ۾ ڪافي نيون تشبيهون، استعارا ۽ نوان لاڙا نظر اچن ٿا. هائيڪو لاءِ جيئن فطرت لازمي آهي، تيئن ئي شيخ اياز پنهنجن فطرتي جذبن کي عڪسيت ۽ منظرنگاري ڏيئي خوب چٽو ڪيو آهي. سندس هائيڪن ۾ موسمن جا سوين حسين رنگ سمايل آهن. ترنم ۽ لئي تہ ڪوئي اياز کان سکي، ڇو تہ هائيڪن ۾ هُن اهڙي ٻولي استعمال ڪئي آهي، جو منظرن ۽ عڪسن سان گڏ فطرت ۾ رواني محسوس ٿئي

ٿي. هو جيڪي منظر ڏسي ٿو، سهڻي اسلوب ۽ اندازِ بيان سان جوڙي پيش ڪري ٿو:

لوڙهو، لئي وڻ،
ٻنهي پاسي واءُ ۾
ڪيڏي ڪنگوءَ چڻ!

(اياز، 1998ع، ص4)

ڪِريو ڳڪو پَنُ
ڇُر پُر ناهي ڍنڍ ۾
سينوَرَ ساڳو وَڻُ.

(اياز، 1998ع، ص4)

جهاڳي جُهڙ جي جهاڳ
سورج مکيءَ سج کان
وَتي ڪِرڻِن واڳَ.

(اياز، 1998ع، ص9)

اڀ ۾ سماٽو
تاري لڏندي ٿي رهي
پنڇي اُڏاٽو.

(اياز، 1998ع، ص17)

’لوڙهو، لئي وڻ‘، ’ڪيڏي ڪنگوءَ چڻ‘، ’سينور ساڳو وڻ‘، ’جُهڙ جي جهاڳ‘، ’وتي ڪِرڻن واڳ‘ پنڇي اڏاٽو، تاري لڏندي رهي‘ وغيره منظرنگاريءَ جي انتها کي ظاهر ڪري رهيا آهن. سندس هائيڪا پڙهڻ سان ئي ذهن ۾ تصويرون ٺهي بيهن ٿيون. فطرت جا جيڪي منظر اسان جا ڏٺل وائٺل ناهن، انهن کي شيخ اياز هائيڪن ۾ پڌري پَٽ پيش ڪيو آهي. اهڙن خوبصورت عڪسي منظرن جي پڙهڻ کانپوءِ من فطرت جي قريب ٿيندو وڃي ٿو.هنن هائيڪن کان علاوه ڪيترائي اهڙا هائيڪو بہ آهن، جن ۾ انيڪ فطري خوبصورتيون سمايل آهن، جن جون جهلڪيون اياز جي هائيڪن ۾ پسي سگهجن ٿيون.

جپاني هائيڪي ۾ هڪ اها بہ روايت هوندي آهي تہ جيڪڏهن ڪا عام يا سماجي ڳالھہ، سماجي واقعو يا وري ايئن چئجي تہ سماج جو ڪو بہ موضوع هائيڪو ۾ آڻجي، تہ ان ۾ فطرت يا قدرت جي حسين رنگن ۽ موسمن وغيره جو منظر بيان لازمي

نظر ايندو آهي، تہ جيئن هائيڪي جو موضوع برقرار رهي سگهي. جيڪڏهن شيخ اياز جي هائيڪن تي غور سان نظر وجهبي تہ ان جي هائيڪن ۾ مقامي رنگن ۽ تصورن سان گڏ فطرت جا نرالا شاهڪار عام جام ملندا. ۽ گهڻي ڀاڱي اهڙي قسم جا هائيڪو ملن ٿا، جن ۾ هڪ يا ٻہ سٽون منظر ڪشيءَ تي ۽ باقي سٽ وري سماجي ڪارج ۽ ٻين انساني ڪيفيتن تي سرجيل آهي:

ٽڪجي ٻيٺي نيٽِ،
سِرَ تي جهلي ٻيلهڙو
ڪاري ڪبڙ هيٺِ.

(اياز،1998ع، ص17)

ٻيڙي موڙي ٿو،
نينگر ڙو ننڍڙا ڪڙو
ڳُوٽيون توڙي ٿو.

(اياز، 1998ع، ص37)

هِي پاٽيءَ ۾ گهرَ
جن ۾ پڇي مانڙي
منڇر ساوا سَرَ!

(اياز، 2010ع، ص 87)

مينهن ڪيا ٽڏڪارَ،
ٻيرَ ٻيلا گُلڙا
لوڙهي پرسان ٻار.

(اياز، 2010ع، ص 98)

هنن هائيڪن ۾ هڪ ٻہ سٽون عام واقعن تي ۽ ٻيون سٽون وري فطرت جي منظرن تي سرجيل نظر اچن ٿيون. يعني هنن هائيڪن ۾ جپاني هائيڪي واري روايت بہ نظر اچي ٿي ۽ هائيڪن ۾ نج مقامي ماحول بہ ملي ٿو. سندس ڊاريائپ وارو عنصر گهٽ ڪري نظر نہ ٿو اچي. شيخ اياز کي ٻوليءَ تي عبور هو، تنهنڪري هن سڄي شاعريءَ ۾ نج ديسي لفظ گهڻي تعداد ۾ استعمال ڪيا آهن. انڪانسواءِ شيخ اياز جو مطالعو ۽ مشاهدو پڻ اعليٰ درجي جو هو. هن جو گهاڙيٽو ۽ فني اندازِ بيان ٻين شاعرن جي ڀيٽ ۾ ڪافي منفرد ۽ نمايان آهي. غلام محمد گرامي تہ ماهي 'مهراڻ' ۾ لکيو:

"هن شاعر جي عظيم فن ۾، تنوع جي لحاظ کان توڙي افاديت جي خيال کان، بهار آفرين ڪلام جي فرواني آهي. پيرائيہ بيان ۾ سوز سان گڏ رنگيني ۽ جرئت آهي. ڪٿي ڪٿي سندس اسلوب بيان جي جدت ۽ شدت سندس فن ۽ ان جي اثر کي دو آتشو ڪري ڇڏي. هڪ اخلاق معاني شاعر وانگر، سندس فني اشارات جي دنيا بہ رنگين ۽ وسيع آهي".(گرامي ، 1990ع، ص 138)

شيخ اياز جا ڪجهہ مقامي رنگ ۾ رنگيل خوبصورت هائيڪو پيش ڪجن ٿا، جن جو موضوع ۽ مواد نج سنڌي ۽ روح جپاني هائيڪي جو نظر اچي ٿو ۽ اهڙن هائيڪن کي پڙهڻ سان ٻُسائي محسوس نہ ٿي ٿئي. هائيڪن ۾ ٺيٺ سنڌي ماحول ملي ٿو. سندس هائيڪو ٻهراڙيءَ جي چوگرد ڦرن ٿا ۽ پڙهڻ سان اهو ماحول اکين اڳيان تري اچي ٿو. اهڙو ماحول ٻين شاعرن جي هائيڪن ۾ ورلي ملي ٿو. تنهنڪري ئي شيخ اياز پنهنجي هائيڪن جي نج مقامي ماحول بابت لکي ٿو تہ:

"ٻين جا سنڌي هائيڪو جپاني هائيڪو جو پڙاڏو آهن، مون هر صنف ۾ اجنبيت جي عنصر کي رد ڪري ان کي ٺيٺ سنڌي بڻايو آهي".
(اياز، 1998ع، ص 04)

مٽن تي دِلا
هيٺان پاٽيءَ ۾ ٻُسن
گهگها گِهر گِهلا!

(اياز، 2010ع، ص 102)

چٺُ، چٺُ چيهي کي
مٽيءَ هاٽا پيرڙا
ٽانگر تي نہ رکي!

(اياز، 1998ع، ص02)

ڍَڪُ ڪٽي چاڏيءَ
پوٽيءَ کي ڏونٺرو ڏنو
پيار منجهان ڏاڏيءَ.

(اياز، 2010ع، ص 108)

ڏار و ڏارين تي_
اُڪريءَ ڏي ايندا ڏسي
ڪانگ اڏارين تي.

(اياز، 2010ع، ص 79)

اها حقيقت آهي تہ شيخ اياز جي هائيڪن ۾ اجنبيت ڪٿي بہ ڪونہ ٿي ملي. انهن ۾ ٺيٺ مقامي ماحول عام جام ملي ٿو. مٿيان هائيڪا نج ٻهراڙيءَ واري ماحول جي عڪاسي ڪن ٿا. روز مره جي استعمال ٿيندڙ زندگي، عام ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي ۽ رسم رواج کي اياز پنهنجي هائيڪن ۾ واضح ڪيو آهي. هُن هائيڪن ۾ حقيقت کي شامل ڪري مصور جيان قدرتي ڏيک پيش ڪيا آهن. ايئن لڳي رهيو آهي، ڄڻ ڪنهن فوٽوگرافر موقعو مهل ڏسي ۽ انتظار ڪري ڪري تصويرون ڪڍي پيش ڪيون هجن. سندس مشاهدي ۾ ڪمال جي سگهہ آهي.

مٿان ڪنڊيءَ سِڱَ،
ويهي پڪي ٻولڻو
ڪانڌاري ٿو لِڱَ.

(اياز، 1998ع، ص03)

پٽائيءَ تي باسَ
’تر ٻاٻيهو ٿي مران،
شال نہ ٻُجهي پياسَ!“

(اياز، 1998ع، ص93)

گذري رات وئي
ڪٿن آ مندر گهِنڊَ تي
پوپٽ ننڊ ڪئي!

(اياز، 2010ع، ص 85)

آهي ڄڻ تہ چراغ
پيشانيءَ جي تاڪَ تي
هو تهجد جو داغ!

(اياز، 2010ع، ص 85)

مٿئين هائيڪن ۾ سمورا منظر دل لڀائيندڙ ۽ من موهيندڙ محسوس ٿين ٿا. اسان جي معاشري ۾ ڪيترن ئي پالتو جانورن جي مٿان پکي (ٻگهه، ڪانءُ ڪٻرَ وغيره) اچي ويهندا آهن.پوءِ ڪي پکي جانورن جي منڍيءَ، تہ ڪجهہ وري پٺيءَ تي پنهنجا پرڙا سُڪائيندا، ڪنبيريندا ۽ خوشيون ڪندا آهن. هي هڪ لاجواب مقامي نظارو هوندو آهي، جيڪو شاعر جي نگاهہ کان هرويرو ناهي گسندو. هڪ هائيڪي ۾ شيخ اياز ٻاٻيهي سان تشبيهہ ڏيندي هميشہ پياسو رهڻ جي ٻاس ڪئي آهي. آخري ٻن هائيڪن ۾ گهنڊ ۽ تهجد جي نشان کي ظاهر ڪندي حقيقت جي عڪاسي پيش ڪئي آهي.

شيخ اياز جي هائيڪن ۾ اندر جون پيڙائون ۽ پوڳنائون پڻ ملن ٿيون. سندس اڌما ۽ جذبا ڪرُ ڪنيون بيٺا آهن. انهن ۾ سياسي، سماجي ۽ اقتصادي حالتن جي پڻ چٽي تصوير سمايل آهي.

> " زندگيءَ جون تلخ ۽ تيز، تند ۽ ڪيف آور وارداتون، حسن ۽ جمال جون نيرنگيون هجر ۽ وصال جون مستيون ۽ ڪيفيتون، سندس فني تخليق ۾ بنيادي حصو رکن ٿيون. بعض هنڌن تي سندس انفرادي فن، فن جي روايتن ۽ قدرن ۽ حد بندين سان هڪ اهڙو لطف پيو ٿو پيدا ڪري جنهن ۾ عينيت ۽ غيريت جا سڀ اضافي قدر جمع ٿي ٿا وڃن"(مهراڻ، 1990ع، ص 468)

ان سان گڏ پنهنجي دور ۾ ٿيندڙ مسئلن جي اصليت ۽ حقيقت کي واضح ڪري ٿو. سندس هائيڪن ۾ ڪراچي شهر جي اڳوڻي حالتن جي ڀرپور عڪاسي ٿيل آهي. دهشت گردي، خونريزي ۽ ماڻهن ۾ حراس ۽ خوف جا منظر هائيڪن ۾ بيان ٿيل آهن. زندگيءَ جو هر پهلو سچ پچ تہ سندس هائيڪن ۾ ملي ٿو.

شيخ اياز جي هائيڪن ۾ انيڪ نوان لاڙا ۽ نيون روايتون، انهن سان گڏ نوان موضوع ملن ٿا. هو هر شيءِ کي پنهنجي شاعراڻي نگاهہ سان ڏسي ۽ پرکي ٿو. شيخ اياز جنهن کان متاثر ٿيو آهي، ان کي پنهنجي هائيڪن ۾ سموئي چڙهيو اٿائين. سندس هائيڪن ۾ ڪيترن ئي مشهور شخصيتن، شاعرن، اديبن ۽ عالمن وغيره جو پڻ ذڪر ملي ٿو. جن ۾: شاهہ لطيف، سچل سرمست، نانڪ يوسف، روسي اِرينا، گل رخسار (تاجڪستان جي شاعره)، دوستو وسڪي، مائڪو وسڪي، پشڪن (روس جو عظيم شاعر)، روزالڪسمبرگ (جرمنيءَ جو انقلابي مفڪر)، لورڪا (اسپين جي آزادي

پسند شاعر)، پبلو نرودا (آمريڪا جو انقلابي شاعر) سامي، بيڪس، بيوس ۽ جي ايم سيد وغيره شامل آهن.

شيخ اياز جي اڪثر هائيڪن ۾ شهرن ۽ مشهور جڳهن جو ذڪر ٿيل آهي. جتي هو پاڻ ويو ۽ انهيءَ عرصي دوران هائيڪن ۾ اکين ڏٺيون شيون ۽ منظر پيش ڪري ٿو. سندس موضوعن جي حوالي کان ڪيترائي نوان تجربا آهن.

شيخ اياز جا آخري دور جا هائيڪو موت جي پڪار ۽ ان جي يادن تي ڇيل آهن. سياهيءَ جي رڻ ۾ شيخ اياز پنهنجي هائيڪن کي ڪڍهن به پٽڪڻ ناهي ڏنو، اهائي هڪ عظيم شاعر جي خاصيت هوندي آهي، ته هو ڪنهن به موضوع ۽ مواد کي هٿئون ناهي ڇڏيندو.

شيخ اياز هائيڪن ۾ ڪافي تجربا ڪيا آهن، موضوع جي حوالي کان ته بي بها آهن، پر هيئت ۽ مواد جي حوالي کان به تمام گهڻا آهن. هائيڪو طويل نظم جي شروعات به شيخ اياز ڪئي آهي. جيڪو پهريون ۽ سندس اوائلي تجربو آهي. ان کان پوءِ بين ڪيترن ئي شاعرن تجربا ڪيا آهن. سندس هائيڪن ۾ وائيءَ واري رواني ۽ ترنم به آهي. هُن پهرين سِٽ ۾ هڪ لفظ کي ٻه ڀيرا ورجايو آهي، جيئن ترنم ۽ لئي پيدا ٿئي. مثال طور:

اَمان او اَمان!
ڇاجي لاءِ ڇٽيو هُيئه؟
هي لوڏا لما! (اياز، 2010ع، ص 109)

گويا ڙي گويا!
ڪالهه ڪراچيءَ شهر ۾
لاش پئي لويا.

(اياز، 2010ع، ص 112)

مٿيان هائيڪو سندس ترنم ۽ لئي جي لحاظ کان بي مثال آهن، پر ان سان گڏ مفهوم ۽ مقصد جي حوالي کان پڻ نرالا آهن. اهڙي نموني شيخ اياز پنهنجي هائيڪن ۾ عشقيه داستان پڻ بيان ڪيا آهن. جيڪي پڻ پهريون ڀيرو هائيڪو جي زينت بڻيا آهن. شروعات کان وٺي هن دور تائين سنڌيءَ ۾ گهڻي ۾ گهڻا هائيڪو شيخ اياز جا ملن ٿا. حميد سبزوئي جي مطابق:

”سندس هائيڪو جو تعداد 1136 تائين آهي، ۽ سندس موضوع پڻ لامحدود آهن، جيڪا باشو تي سڀ کان وڏي تنقيد آهي“.

(سبزوئي، 2000ع، ص 50)

هائيڪو جو ايترو تعداد سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ مثال آهي. سندس هائيڪو جي ايتري تعداد ۾ ڪيتريون ئي، تشبيهون، استعارا، تصور، اُتما، جذبا، فطرت سان گڏ منظرنگاري پڻ ڪمال جي ملي ٿي.

ببليوگرافي

1. ٽه ماهي ’مهراڻ‘ (شيخ اياز نمبر) 1990ع
2. ٽه ماهي ’مهراڻ‘(شاعر نمبر) 1990 ع
3. سبزوئي، حميد ’شيخ اياز جو هائيڪو‘ (هڪ اڀياس)_شيخ اياز چيئر، شاهه لطيف يونيورسٽي، خيرپورميرس_ ڊسمبر 2000ع
4. سميجو، اسحاق، ڊاڪٽر_’شاعريءَ سان دشمني‘ (تنقيد)_نئون جنم پبليڪيشن، حيدرآباد_2005ع
5. شيخ، اياز ’پن ڇڻ پڇاڙان‘_ نيو فيلڊس پبليڪيشنس_ ڇاپو ٻيو، 1998ع
6. شيخ، اياز ’خط، انٽرويو، تقريرون‘(ڀاڱو ٻيو)_نيو فيلڊس پبليڪيشنس_ اپريل 1991ع
7. شيخ، اياز_ ’پن ڇڻ پڇاڙان‘ (شاعري) نيو فيلڊس پبليڪيشنس_ڇاپو ٻيو، 1998ع
8. شيخ، اياز_ ’مينهن ڪٽيون‘ شيخ اياز جي شاعري_جلد 9، سهيڙ ۽ سنوار: تاج جويو ۽ نصير مرزا_ ثقافت کاتو، حڪومتِ سنڌ، ڇاپو پهريون 2010ع
9. ميمڻ، عبدالمجيد، سنڌي_”سنڌي ادب جو تنقيدي اڀياس“_روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، سنڌ 1996ع